

György Sándor Lászlóhoz — illetve általa a Korunkhoz — intézett leveleinek köz-zététele. Ezzel tovább fokozódott az egész kötet dokumentatív erénye, melyet az alapos jegyzetanyag is igazol.

Rudolf Chmel pozsonyi irodalomtörté-nész öt fejezetre tagoltan elemzi a szlo-vák és magyar irodalmi kapcsolatok tör-ténetét, kutatásának hagyományait, mai helyzetét, alapvető szemléleti és metodi-kai problémáit. Szándéka szerint „köny-ve túl szeretne mutatni önmaga jelentő-ségén, s azt is jelezni akarja, hogy.. a té-ma újszerű megközelítése valódi, hamisít-hatatlan és őszinte érdeklődés, kölcsönös megismerésre törekvés eredménye.” Chmel azért hangsúlyozza ezt, mert „a szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok vizsgálatá-nak modellje nem minden esetben az ob-jektív irodalmi tények alapján, hanem gyakran az irodalom területén kívül eső momentumok hatására alakult. Következ-ménye az egyoldalúság, a volt Monarchia egykori ellentmondásainak felélesztése”. Az a véleménye, hogy „a szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok tanulmányozásának a múltban történelmi-politikai szerepet szántak, mintha az irodalmi kérdések tisztázásával kellett volna fényt deríteni a két nemzet, illetve a szlovák nemzet és a szlo-vákiai magyar nemzetiségi kisebbség éle-tének és együttélésének bonyolult, ellent-mondásos problematikájára.” Elismerve, hogy az irodalmak kapcsolatai is besoro-landók a társadalmi, történelmi determi-nánsok által meghatározott rendszerbe, azt igyekszik bebizonyítani, „hogy az iro-dalomtudományban a szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok súlypontja az iroda-lom területére helyeződik át, ahol az iro-dalmi struktúrák egyenjogúak és sajátos irodalmi tényekként szerepelnek... A szlo-vák—magyar irodalmi kapcsolatok ku-tatásának tárgya tehát a két irodalom párhuzamos jelenségeinek, a kölcsönös ösztönzéseknek, kapcsolatoknak, visszhan-goknak, az irodalmak egymást kiegészítő jellegének, a kettős irodalmisággal, a tipo-lógiai, műfaji, stílusbeli és a fordítással kap-csolatos kérdéseknek, valamint a személyi kapcsolatoknak a tanulmányozása.” Eh-hez az elméleti, elvi alapvetéshez — amely egyébként könyve legnagyobb érdeme — konzekvensen ragaszkodva tesz Rudolf Chmel „kísérletet” (ahogyan maga neve-zi munkáját, amely szlovák területen út-törő jellegű a két irodalom kapcsolatai-nak leírására). Legrészletesebben az iro-dalmak nemzeti jellegét kihangsúlyozó 19. századot (amely a szlovák—magyar iro-dalmi kapcsolatok legbonyolultabb, legel-lentmondásosabb időszak: „ide vezethető vissza a politikai averzió, amely a kölcsö-nös viszonyban más-más időszakokban kü-lönféle intenzitást ért el”) elemzi. Viszont kapcsolatok genezisést és huszadik századi alakulását, főként mint alapos jövőbeni vizsgálódás tárgyát érinti. Erre minden re-mény megvan az összehasonlító irodalom-történet, a komparatiztika — utóbbi idő-ben tapasztalt fellendülése — révén, „amely a kutatásba az irodalmak belső és egymás közötti vonatkozásainak folyama-

tos összekapcsolásával épül bele”. Köny-ve befejező részében Chmel a szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok probléma-körét szélesebb közép-európai, illetve ke-let-európai viszonylatrendszerbe ágyazva tárgyalja; „Ügy tetszik, ez a nemzetek fe-letti irodalmi csoportosítás alkalmas a közbeeső láncszem szerepének betöltésére, amelynek segítségével jobban megérthet-jük és megvilágíthatjuk a nemzeti iroda-lom és a világirodalom közötti kapcsolato-kat” — írja. Kötetét a szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok és a „visszhangok” gazdag bibliográfiája zárja — a magya-rok közül például Sándor László munkás-ságára tett utalásokkal.

(Magvető, 1980; Gondolat 1979; Madách 1980.)

Csongrády Béla

Varsány

TANULMÁNYOK EGY ÉSZAK-
MAGYARORSZÁGI FALU
TÁRSADALOMNÉPRAJZÁHOZ

Nógrádsipek

TANULMÁNYOK EGY ÉSZAK-
MAGYARORSZÁGI FALU
MAI FOLKLÓRJÁRÓL

Nógrád tudományos igényű ismertetése, társadalomtudományi és természeti érté-keinek bemutatása, feldolgozása a XVIII. század derekán kezdődött el — mint annyi más tájé az országban —, és azóta ki-sebb-nagyobb megszakításokkal ma is fo-lylik. Az egyes korok szemlélete szerint a tudományok több ágát összefogó művek előbb univerzális ismereteket kívántak ad-ni, az egyes szaktudományok csak később önállósultak. A nógrádi nép sajátos élet-módjáról, kultúrájáról, társadalmi jelensé-geiről csak a múlt század első negyedétől kezdődően jelennek meg tanulmányok, amelyek a nemzeti önismeret folyamato-san erősödő áramlatában egy néprajzi cso-port, a palócság néprajzi értékeinek szó-szólóiként jelentkeztek. Szedes FABIÁN, PINTÉR SÁNDOR, FARKAS PÁL, PALOTAY GERT-RÚD és MANGA JÁNOS neve jelzik ennek a folyamatnak jelentősebb állomásait, de MANGA JÁNOSsal már a jelenben vagyunk, amikor számot adhatunk arról, hogy leg-újabbán két kötet megjelenése gyarapítja a táj népéről eddig nyert ismereteinket.

A Magyar Tudományos Akadémia né-prajzi kutatócsoportja a Szécsénytől délre fekvő területet választotta ki tervszerű, több évig tartó kutatásai számára. Var-sány és Nógrádsipek egy történelmileg, földrajzilag, gazdaságilag és néprajzilag összetartozó, öt egységből álló falucsoport (Nagylóc, Rimóc, Hollókő, Sipek, Varsány) része, amely Nógrád megye lakosságának egyik jellegzetes néprajzi formációja. Mint ilyen kistáji csoport, az utóbbi száz év során többször is magára vonta a kutatók figyelmét, kultúrája ezért bizonyos vonat-

kozásokban (település, viselet, építkezés, szokások) eléggé ismert. A népi kultúra egy-egy faluban leírt aspektusa nagy va-lószínűséggel alkalmazható a csoport többi tagjára is, minthogy többretű, évszázados kapcsolataik révén megközelítően homogén kultúrát lehet közöttük feltételezni.

Ez a prekonceptió befolyásolhatta a néprajzi kutatócsoportot abban, hogy a két nagy témát, a társadalmat és a folk-lórt nem egy falu keretei között kívánta megvizsgálni, hanem két szomszédos falu-ban. Úgy tűnik, a munka végén ez a kis-táji néprajzi egység mégsem bizonyult elég erősnek, mert a Nógrádsipek bevezetőjében a szerkesztő Szemerényi ÁGNES sajnál-kozva állapítja meg, hogy „nagy lehetőség maradt kihasználatlanul, amikor a két, egymást kiegészítő, egymást támogató ku-tatást nem ugyanazon községben végeztük el”. (12. 1.) A sipeki kötetben ugyanis csak rövid bevezetés vázolja a falu történelmi, demográfiai, gazdasági képét és hiányzik a társadalmi háttér, aminek ismerete a folk-lórkutatásban is nélkülözhetetlen. Ha mind a két kötet pl. Varsányt vizsgálta volna, az eredményekből kirajzolódó kép bizo-nyára konkrétan ismereteket közvetítene az olvasó felé a jelenkori nógrádi faluról, mint így. A kettős választásnak azonban előnye is van, így két falu válik kultúrá-jának, életmódjának egy-egy oldalával is-mertté és ez lehetőséget ad a továbbiakban az összehasonlításra, az összetartó és szét-választó vonások feltárására.

A munka célkitűzései között nem fedez-hető fel az etnikus jellegek, a kultúra táji tagoltságának vizsgálata, közvetve mégis segítséget kívánnak nyújtani egy másik, a palóc néprajzi csoport létét, jellegét meg-határozni törekvő kutatás számára. Bod-rogi TIBOR, a Varsány kötet szerkesztője (egyben a kutatócsoport igazgatója) szerint a kutatópontok kiválasztásakor ezért dön-töttek Nógrád megye mellett. „Így lehető-ség nyílik arra — írja —, hogy eredmé-nyeinket egybevevessük a palóckutatás ered-ményeivel, és megállapításaink — később — egy nagyobb táj-, illetve népezység ál-talánosabb jellemzőinek keretében legye-nek elhelyezhetők” (Varsány, 8. 1.). A két kötet ismeretében állíthatjuk, hogy ez a szándék nagymértékben teljesült. Rimóc, az egyik palóc kutatópont közelében és annak kulturális rokonsági körzetében két faluról olyan mélységben kaptunk infor-mációkat, amelyhez hasonlót az északi hegyvidéken még nem tettek közzé. Var-sány és Nógrádsipek olyan modellek lehet-nek, amelyekhez arányítani lehet majd más, hasonló jellegű — északi magyar — kutatópontok anyagát a nagyobb és kisebb etnokulturális egységek meghatározására. Célszerű lenne azonban az eddig nyert ké-pet az anyagi világ lényegesebb összetevőivel is kiegészíteni. A Varsányban kö-zölt, kitűnő viseleti tanulmány mellett újabb hasznos összefüggéseket tárhatna fel a földművelés, táplálkozás, építkezés, ál-lattartás és egyéb ágazatok feldolgozása.

A kutatások célját mind a két kötet szerkesztője meghatározza és részletezi. A vizsgálatok egyaránt „A falu társadalmi szerkezetének és a falusi életmódjának a

változásai” című akadémiai kutatási főirány keretében indultak meg, közvetlen céljuk pedig az elmúlt harminc év alatt lezajlott változások felmérése, a kutatással egykorú helyzet rögzítése volt (Bodrogi Tibor: Varsány, 7. 1.). A külföldön változásvizsgálatnak (culture change) nevezett kutatásoknak hazánkban eddig kevés követezője akadt és ezek a vállalkozások is a kultúra egy-egy szűkebb szektorára szorítottak, ám ilyen mélységben és monográfikus községvizsgálat formájában a változásvizsgálatnak előzménye nálunk nem volt. A korábbi és későbbi falumonográfiák a kultúra és társadalom egészét kívánták megragadni, a benne végbemenő alakulás, fejlődés, vagy hanyatlás folyamatának alaposabb és oknyomozó vizsgálata semmiképpen sem volt elsődleges cél. Varsány és Nógrádsipek tehát ebben a tekintetben feltétlenül újat hozott; éppúgy, mint az a törekvés, hogy feltárják, mennyiben felelnek meg a feltárt jelenségek az állami, politikai célkitűzéseknek és mennyiben térnek el azoktól.

Csatlakozik az eddigiekhez még egy célkitűzés, kapcsolódva a magyar néprajz jelen feladataihoz és ezen belül az alkalmazás, a gyakorlati felhasználás kérdéséhez, akár a politikai vezetés döntéseinek elősegítésében, akár a rokon és társtudományokkal igényelt együttműködésben. A szóbeliségre alapozott és nemzedékenként hagyományozódott népi kultúra jelenlegi elhalásának korszakában a néprajztudomány kutatásainak tárgya válik mindinkább megfoghatatlanná és művelőinek az a kérdéssel kell szembenézniük, hogy az anyagi és szellemi kultúra, a társadalom átforgatólagának forgatagában stúdiumuknak van-e még szerepe és létjo-

gosultsága a társadalomtudományok rendszerében. A kérdésre egyrészt maga a két kötet adott választ azzal, hogy a külföldi példákat is szem előtt tartva, vázolták a társadalmi és kulturális változások menetét, folyamatát olyan szemlélettel és olyan összefüggések feltárásával, amelyek előfeltétele az etnográfiai iskolázottság. A falu legújabbkori és jelenkori átalakulásának, fejlődésének története ez, vagy legalábbis történetének része, amit célkitűzéseivel és módszereivel más tudomány nem tud felkutatni és feldolgozni.

Varsány és Sipek kísérletként jelentkeznek a magyarországi etnográfia történetében, és ennek kell tulajdonítanunk egyes részletekben a teljes siker, a teljes bevégezethez hiányát, elmaradását. Ilyen eset a leírások és következtetések általánossága, ellentétben a lokális vonásokat bemutató egyedi képpel. Míg az első esetben a több ezer magyarországi település egyikét ismeri meg az olvasó, addig a másikban csak egyet, ami minden mástól többé-kevésbé különböztető vonásokat sokszor a kicsi és jelentéktelennek tűnő részletekben leli meg a kutató, a tárgykor mélyreható és alapos, de ugyanakkor széles látókörű ismeretével. A változásvizsgálat, mint a magyar néprajz egyik lehetséges jövőbeni útja, akkor válik továbbá valóban etnográfiai stúdiummá, ha nemcsak felfedi a változások folyamatát, azok törvényszerűségeit, hanem kibogozza az átalakulás indítókait, körülményeit és a kezdeményező személyek, intézmények szerepét is. A kutatásnak tehát választ kell adnia mindazokra a kérdésekre, amelyeket a kultúra változásának általános folyamatán belül, annak helyi megfelelője felvet. (Konkrétan

Varsánnyal kapcsolatban hasonló megállapítást tesz Kovácsy Tibor: Ethn. 1979. 564. 1.)

A néprajzi kutatócsoport törekvéseit, elért eredményeit a tudományos közvélemény és elsősorban az etnográfusok nagy figyelemmel kísérték és fogadták. Ennek az érdeklődésnek adott hangot az *Ethnographia* szerkesztősége, amikor az először megjelent Varsány kötetet vitára bocsátotta, felvetve azt a kérdést, hogy „a néprajztudomány sajátos módszereivel, kutató eljárásaival, forgalmi apparátusával mit tud hozzátenni ahhoz, amit a többi tudományág saját eszközeivel is föl tud térni?” A felkérésre a társtudományok képviselői közül öten — szociológusok, történészek és közgazdász — írták meg észrevételeiket és kommentálták, bírálták, méltatták Varsány módszerét és eredményeit. (Ethn. 1979. 531—567. 1.) Nézetem szerint legalább ilyen fontos és figyelemre méltó lenne a közvetlenül érdekelt néprajzkutatók véleménye is, de ez még nem kapott nyilvánosságot, egyelőre még nem jelent meg. Így tehát csak a külső véleményekkel lehet számolnunk, melyek egybehangzóan pozitívak az etnográfia, mint társadalomtudomány mai szerepéről, vitathatatlan illetékességéről. *Andorka Rudolf* szavai szerint „a néprajzi megközelítésű” falumonográfiák olyan elemekkel gazdagítják... a reprezentatív adatfelvételekből kapható képet, amelyek nagyon lényegesen hozzájárulnak a mai magyar társadalmi valóság megismeréséhez”. (Ethn. 1979. 546. 1.) A tudományok kooperációjáról, egymásra utaltságáról a nemzetközi tapasztalatokra hivatkozva annyit mond, hogy a szociológiának a „mikroszintű” kutatásokban a néprajzzal kell együttműködnie. Az együttműködés Varsány esetében az etnográfusok oldaláról megvalósult, sőt annyira megközelítette a szociológia kérdéscsoportjait és tárgyalási módját, hogy az olvasóban felmerül az a gondolat, nem mentek-e túl messze, nem távolodtak-e el túlságosan a néprajztól, a szociálintropológiától. Ezt a kételyt *Vágvölgyi András* osztja el, aki a szociológia módszereinek alkalmazását nem érzi elég erőteljesnek (Ethn. 1979. 564. 1.). A vitából az a következtetés szűrhető le, hogy a társadalomnéprajzi kutatásban tört új út járható és ugyanezt kell elmondani a Nógrádsipekben megvalósult korszerű folklórkutatásról is. Itt is fő feladat a változásvizsgálat, de ugyanakkor a hangsúly a jelenkor kutatásán van, mert a falusi életforma átalakulásával a kultúra és ezen belül a folklór is megváltozik. A kötet tanulmányai ennek a tételnek igazságát bizonyítják, ellentmondva a folklór teljes megszűnését, elapadását valló nézeteknek. Az új szemlélet többek között a szólások, közmondások feldolgozása során azok értelmezésében és használati körülményeinek feltárásában nyilvánul meg (*Szemerkenyi Ágnes*: Nógrádsipek 242. 1.), ellentétben a korábbi egyszerű felsorolással, adatközléssel.

A szociológiai kutatási szempont és módszerek alkalmazása általában nem szorította háttérbe az etnográfia, aninek veszélyéről, cshetőségeiről fentebb már

szóltam. A néprajzi megismerés alapvető forrása, a hagyomány, a közösségi emlékezés valamennyi témában centrális helyzetű. A néprajzi stúdium történeti jellegét mind a két kötet érvényesíti és különösen a folklórtanulmányok egészen távoli időkre utaló következtetéseket vonnak le. A nép évszázadokon át őrzött memóriaköpei apokrif ismereteket örökítenek a jelenkor emberére, olyan ismereteket és eseményeket, amelyek felderítését, értékelését csak a néprajz képes hittel érdemlően el látni. Az archaikus népi szövegek, írásba nem foglalt imádságok pogány ősvallási képzeteket, antik tradíciókat, középkori egyházi műveltséget és európai érzelmi kultúrát őriznek (*Erdélyi Zsuzsanna: Nógrádsípek* 183. 1.). A horizontális szemlélet, az adatok, jelenségek földrajzi elterjedésének problematikája olyan kisebb, vagy nagyobb táji összefüggéseket tár fel, amelyek a népi kultúra integrációjára utalnak. Ehhez a gyűjtést a kontrollközösségekre szükséges kiterjeszteni, mert így szűrhetők csak ki az egyedi vonások és állapítható meg a térbeli elterjedés, amely nagyobb tér- és időterjedelemben vizsgálva elősegíti az eredetkérdés és a lokális sajátosságok kérdésének megoldását (*Pócs Éva: Nógrádsípek* 269—270. 1.). Konkrét esetben *Küllös Imola* használja fel a kartográfiai módszert egy gyermekjáték dalszövegelemzése során és megállapítja ennek észak-magyarországi elterjedését (Nógrád-

sípek 165, 177. 1.). Az időbeni és térbeli összefüggések felfedése, ezek interpretációja felmentheti a néprajzi monográfiát az általános, a jellegtelen jelzővel minősítés alól, attól, hogy megállapításai nem csupán a vizsgált közösségre, hanem a magyar falusi népesség egészére vonatkoznak (*Ethn.* 1979. 550. 551. 1.).

Mint említettem, a néprajzi kutatási módszer a szociológiaival egészült ki, amint ezt *Sárkány Mihály* — Margaret Mead-et idézve — kifejti. A két módszer lényegi különbsége abban áll, hogy a néprajzi mintafelvétel érvényessége nem annyira az esetek számától függ, mint a szociológiában, hanem az adatközlő részletes megismerésétől, ideértve családi és munkakörülményeit, élettapasztalatait, világnézetét, kapcsolatait stb. (*Varsány* 142—143. 1.). Ennek ellenére szinte minden kutató alkalmazta a személyi adatlapokat és a különféle statisztikai kiadványokat, amivel kiegészítette a hagyományos néprajzi kutatónódszert: interjú, megfigyelés, kérdőív használata. Többek között ezen a téren sem egyöntetű minden kutató módszere, így a táj fentebb felsorolt néprajzi kutatóinak eredményeit nem mindenki vette figyelembe: a népviselet bemutatása során támaszkodni lehetett és kellett volna *Flórián Mária* rimóci viselettanulmányára (*Balassagyarmat*, 1966.). Ettől eltekintve, a bevezetőben megfogalmazott célkitűzéseket — véleményem szerint —

szociálintropológiai és folklorisztikai módszerek megtartásával többek között éppen *Gergely Katalin* tudta elérni. Szokatlan, hogy egyes tanulmányok jegyzetanyag és a felhasznált irodalom közlése nélkül jelentek meg, így a kutatás és feldolgozás menete nem követhető, nem tűnik ki, a szerző mennyiben támaszkodott a néprajz korábbi, esetleg helyi eredményeire és elvi, módszertani téren milyen hazai, vagy nemzetközi irodalom ismeretében alakította ki célkitűzéseit és módszereit.

Mint ahogy az egész kutatás kísérletként indult, metodológiai következményei miatt nem tekinthető befejezettnek. A néprajztudomány új útjainak és módszereinek kimunkálása során Varsány és Nógrádsípek eredményei és hibái még tárgyalásra fognak kerülni és a viták új eredményeket szülnek majd. De egyes tanulmányok szerzői is úgy nyilatkoztak, hogy témájukat valamilyen irányba bővíteni, folytatni kívánják. Így a Nógrádsípekben feldolgozott közmondás-, szólásanyagot szerzője össze kívánja hasonlítani egy városi, esetleg munkásközösségben nyert későbbi gyűjtéssel (*Szemerkényi Ágnes: Nógrádsípek* 243. 1.), a hiedelemvilág pedig alkalmas lesz arra, hogy feldolgozója ezt mintának tekintve bizonyos tendenciák megállapításához, összevesse egy Heves megyei kontrollközösség anyagával. Így kíván a szerző egy nagyobb terület, vagy éppen az egész magyar néphitre vonatkozó következtetések, megállapítások megfogalmazásához eljutni (*Pócs Éva: Nógrádsípek* 269. 1.). A magam részéről — talán az egész magyar néprajztudomány érdekében is — megismételtem fentebb már röviden kifejezett igényemet a társadalomnéprajz és a folklór után az anyagi kultúra változásvizsgálatának feldolgozására. Nézetem szerint így kiegészülne a kísérlet, a kultúra és társadalom egysége megvalósulna a kutatásban is és valóban modellté válhatna ez a munka a jövő néprajzi kutatómunkájában.

Ami az egyes kutatók munkáját és annak eredményességét illeti, példát mutattak a csoportosan, teamben végzett tervszerű és összehangolt tevékenységre. A terepmunka feltételeinek és nehézségeinek ismeretében semmiképpen sem a bírálat, hanem az őszinte elismerés hangján lehet csak szólni mindkét kötet etnográfusainak, szerzőinek a gyűjtés során kifejtett erőfeszítéseiről és a több szempontú, többféle eredményt hozó és új módszereket kínáló feldolgozásról. A két kötet szerkesztő mellett — akiről fentebb már szóltam — meg kell még emlékeznem *Manga János*-ról, aki a Néprajzi Tanulmányok megnevezésű sorozatot szerkesztette, melyben Varsány a 7., Nógrádsípek a 8. kötetként jelent meg. A néprajzi kutatócsoport kollektív munkájaként elkészült két kötet célkitűzéseit, módszereit és eredményeit tekintve jelentős előrelépés nemcsak Észak-Magyarország — ezen belül Nógrád — falusi lakosságának jelenkori megismerésében, hanem a magyar néprajztudomány fejlődésében is. (*Akadémiai*, 1978., 1980.)

Bakó Ferenc

